حکومەتا هەرێما کوردستانێ – عیراق

زانکویا: زاخۆ

فاکولیتا : زانستێن مروڤایەتی

پشکا : زمانێ کوردی

بابەت: کوردولوجی

را پورت ل دور

شێخ سەعیدێ پیران

(١٩٢٥)ێ

ئامادەکرن :

ژیان جاسم مراد

قوناغا: ئێکێ

ماموٚستایا بابەتی:

روژین چەلەبی مشیر

٢٧٢٠ك ٢٠٢١ز ١٤٤٢مش

ناڤەرووك

دەستپێك

ناڤێ وی شێخ سەعید کورێ شێخ مەحمودە، و ل سالا (١٨٦٥)ێ، ل گوندێ (پالوو) ژ دایك بوویە، ژ خێزانەکا ئاینی بوویە، سەرکردەیەکێ کورد بوو پشتی گرتنا هەردوو سەرکردێن کومەلا سەربەخوو بوون (یوسف زیبا و خالید جەبری) سەرکردان کومەلێ وەك پێدڤیەکا گرنك و بلەز بریا ردا کو (شێخ سەعیدێ پیران) بکەنە سەروکێ (کومەلا سەربەخوبوون)، و ل سالا (١٩٢٥)ێ،دژی کەمالیان شورەش دەستپێکر ، وگرنگیەکا مەزن دایە زانست و دڤیا زانکویەکێ ل باژێرێ (وان)ێ، یێ کوردستانێ دروست بکەت، بەلێ دەستهەلاتدارێن وی دەمی رێگری لێ کرن.

شورەشا شێخ سەعیدێ پیران ل (١٤) ویلایەتان هاتە کرن و نێزیکی (٦٠٠) هزار چەکدارێن کورد تێدا بەژدار بوون، ل سالا (١٩٢٥)ێ، شێخ سەعید ژلایێ رژێما تورکیا ڤە هاتە دەستەسەرکرن و دگەل چەندین هەڤال و سەرکردێن دی یێن شورەشێ هاتنە سێدارەدان.

ژ دایك بوون:

ل سالا(١٨٦٥)ێ، ل دەڤەرا (پالوو) ژ دایك بووە، ئێك ژ شێخێن بلند پێن تەریقەتا نەقشەبەندی، پشتی مرنا باپیرێ وی (شێخ عەلی) بابێ وی دەڤەرا (پالوو) ب جه هێلا و بەرەڤ باژێرێ (خنیس) چوو.

پەیوەندیێن شێخی و خو ئامادەكرن بو شورەشێ:

شێخ سەعیدی خواندنا خو یا دینی ل وی باژێری تەمام كریە، پلە و رێزا كومەلایەتی یا شێخی و زیرەكی و لێهاتی و دەولەمەندیا وی بویە ئەگەرێ سەرەكی بو كو كومەلە پەیوەندیەكا راستەوخو و بهێز ب شێخ سەعیدی بكەت، ل دوماهیكا هاڤینا سالا (١٩٢٣)ێ، (یوسف زیا) كو سەروكەكێ بزوتنەوەیا كورد و نائیبی یا كەڤنا باژێرێ (بەتلیس) بوو، ل پەرلەمانێ توركیا، و چوویە باژێرێ (خنیس) بو خزمەتا شێخ سەعیدی، پشتی گهورینا بیرو بوچوونان و رونكرنا دید و بوچوونان رێكەفتن ل سەر هندێ بریارا هەلگیرسانا شورەشەكا نوی بدەن ل زفستانا سالا (١٩٢٣ تا ١٩٢٤)ێ، سەروك هوز و ئەندامێن كومەلا سەربەخوبوون كومبونەكا بەرفرەه ل دەڤەرا (پالوو) گرێدا و تێدا بەحس ل بەرفرەهكرن و خو ئامادەكرن بو چالاكیان كرن، ل پێخەمەت بزوتنەوەیەكا نهێنی و خو ئامادەكرن بو را پەرینەكا نوی بو سەربەخوییا كوردستانێ.

ئەڤ كار و بريارە ژێ هەتا رادەیەکی بەرفرەهـ ب هاریکاریا (شێخ مەحمودێ حەفید) و (سمکۆ یێ شکاك) بوو، هەروەسا بریا ردا یاداشتەکێ دەربارەی پشتگیریا نەتەوێ کورد بو کومەلا نەتەوەیان (عصبە الامم) بنێرن (سەرهەنگ خالد جەبری) و (یوسف زییا) چالاکترین ئەندامێن کومەلا سەربەخو بوون کو هەمی بریارێن کومەلێ د گەهاندنە دویرترین ناوچێن کوردستانێ و ئامادەکاریەکا بەردەوام دناڤبەرا سەروك هوزان دا پەیداکربوو، هەروەسا پەیوەندی دگەل پارتا جمهوری یا پێشکەفتی یا تورکی دروست کربوون، کو ل تشرینا دووێ ل سالا (١٩٢٥)ێ، دامەزرابوو، بەلێ ژ ئەگەرێ خیانەتا سەروك هوزێ (خورمیك) کو دەنگ و باسێ خوئامادەکرنێ گەهاندە رژێما تورکیا، ب بریارا (مستەفا کەمال ئەتاتورك) ی، (یوسف زییا و خالید جەبری) گرتن و هنارتنە زیندانا (بەتلیس)ێ.

پشتی گرتنا ڤان هەردوو سەرکردان کومەلێ وەك پێدڤیەکا گرنك و بلەز بریا ردا کو (شێخ سەعیدێ پیران) بکەنە سەروکێ (کومەلا سەربەخوبوون)، پشتی هەلبژارتنا شێخی، شێخی بریارا هەلگیرسانا مەشخەلا بزوتنەوەیا چەکداری دا، بەلێ پتر پێدڤی بو بریارێ مورکەکێ کوردستانا مەزن پێڤە دیار بایە، ژبەر هندێ (عەلی رەزای) کورێ خو هنارتە بازێرێن (دیاربەکر و حەلەب) ێ، بو زانینا بیر و بوچوونێن سەروکێن کورد ل (سوریا و عێراق و ئیرانێ) ژبوی زێدەتر رێکەفتن ل سەر دەمێ گشتی یێ را پەرینێ.

پشتی کومبونەکا مەزن ل بازێرێ (حەلەب) هەمی گەهشتنە هندێ کو مافێ نەتەوایەتی یێ گەلێ کورد بێی شورەشەکا چەکداری مەحالە مسوگەر بکەن....!

پاشی ل روژا (٢١)ی ئادارا سالا (١٩٢٥)ێ، دانان ب ئێکەم روژا هەلگیرسانا مەشخەلا شورەش و را پەرینێ، ل نیڤا دووێ ژ هەیڤا ئێکێ ل سالا (١٩٢٥)ێ دا شێخ سەعیدی بو پتریا ناوچێن کوردستانێ کر،گەرمیا هەستێ کوردانە یێ خەلکێ کورد کارەکێ وەسا کر کو شێخ سەعید شورەشا چەکداری دەست پێ بکەت ل دژی داگیرکەرێن تورك.

شورەشا شێخ سەعیدێ پیران ل سالا(١٩٢٥)ێ

ژ ئە نجامێ سیاسەتا مستەفا کەمال ئەتاتورکی ل تورکیا بزاڤا سیاسیا کوردی ل کوردستانا باکور چەند بزاڤێن چەکداری دەستپێکرینە، ژ ڤان بزاڤان ژی بزاڤا سالا١٩٢٥ ب سەروکاتیا شێخ سەعیدێ پیران، ئەڤان بزاڤان حکومەتا تورکی نەچارکریە گهورینان بخوڤەبگریت و یاسائێن نوی بجه بینیت و هێزێن لەشکەری یێن مەزن رێکبێخیت و ل کوردستانێ جیگیربکەت.

بزاڤا سالا ١٩٢٥ جهەکێ گرنگ لسەر نەخشێ بزاڤا رزگاریخوازا کوردی هەیە، ئەوژی ژبەر دەمێ دەستپێکرنا ڤێ بزاڤێ و ئارمانج و خوەستەکا نەتەوەیی یا سەرکردایەتیا بزاڤێ، بزاڤ دگەل دەستپێکرنا حوکمێ مستەفا کەمال ئەتاتورکی ل تورکیا و دامەزراندنا حکومەتەکا نوی ل تورکیا هەڤدەم بوو، سەرکردایەتیا بزاڤێ، کو ب سەرکردایەتییا ئاینی یا (شێخ سەعید١٨٦٥_١٩٢٥) دهاتە نیاسین، خودان ئارمانجەکا نەتەوەیی بو و داخوازا سەربەخوییا کوردستانێ دکر.

ل ١٥/شوباتا/١٩٢٥ ئاژانسا ئانادول کورتە نوچەیەك بەلاڤەکر دەربارەی ریدانەکێ ل روژا ١٢ شوباتێ گوندێ پیران ل نێزیکی گەنج، دناڤبەرا مەفرەزەیەکا جەندرمان و زەلامەکی ب ناڤێ شێخ سەعید کو ٥٠ کەس ژ مریدێن وی دگەل دابوینە، لدیف هەمان نوچەی دوو جەندرمە دڤێ ریدانێ دا هاتبونە کوشتن.

ل ٢٤/شوباتێ، وەزیرێ ناڤخویێ تورکیا رادگەهینیت کو نەخشە و بەرنامێ کار ئەو بویە کو ل دوماهیکا هەیڤا ئادارێ شورەشەکا سەرانسەری دەستپێبکەت، ژمارەیا لایەنگرێێن شێخ سەعیدی دڤی دەمیدا گەهشتە حەفت هزار کەسان و ژمارەیەکا سەربازێن فیرار ژی دگەلدا بوون، چاپەمەنیا تورکیا پروپاکندە بەلاڤ دکرن کو بریتانیا یا رەمزن پشتەڤانیا شورەشگێران دکەت. ل ٢٦/شوباتێ، چاپەمەنییان راگەهاند کو دەڤەر هەمی کەفتە دەست شورەشگێران و د بنیاتدا ڤێ بزاڤێ سروشتەکێ ئاینی یێ هەی و ئارمانجا وێ ئەوە کو ئێك ژ کورێن سولتان عبدالحمیدی بینیتە سەر حوکمی.

لدیف بریارا کونگرێ کومەلا خوەسەریا کورد روژا ٢١ ئادارا ١٩٢٥ روژا دەستپێکرنا بزاڤێ بو، بەلێ ژ ئەنجامێ رویدانێن ١٢ شوباتێ رێکخستنا کومەلا خوەسەریا کورد و کوردێن دەردوور وەسا هزرکرن کو بزاڤێ دەستپێکر، لەوا ئەوان ژی ژ لایێ خوڤە هێرش کرە سەر بنگەهێن لەشکەری)یێ تورکی و دەڤەرێن خو کونترول کرن، کارێن حکومەتا عەلی فەتحی بەگ ژبو بەرسینگگرتنا ڤێ بزاڤێ دلاواز بوون، لەوا د کومبونەکا پارتا گەلا کوماریدا عەلی بەگ هاتە نەچارکرن دەست ژکارکێشانا خو پێشکێش بکەت و ل جهێ وی عسمەت پاشای حکومەتەکا نوی دانا،

ئەڤێ حکومەتێ چەندین کارێن بلەزکرن، وەکی دەرکرنا یاسایا پاراستنا رژێمێ، ئەڤێ یاسایێ بو ماوێ دوو سالان دەستهەلاتەکا بەرفرەھ دایە حکومەتێ، لدیف ڤێ یاسایێ حکومەتێ سانسور دانایە سەر ئازادیا روژنامەگەریێ ل ئیستەنبوول و ویلایەتێن دی یێن تورکی، هەروەسا دادگەهێن سەربەخو ڤەگەراندن و دەستهەلاتێن زێدە دانە ڤان دادگەهان، ژبو دانا حوکمێ سێدارەدانێ بو وان کەسێن پشکداریێ د شەری دا نەکەن، دیسان ڤێ حکومەتێ یاسایا نالەبار(الاحکام العرفیه) ل شەش ویلایەتێن تورکی دەرکر، دگەل هنارتنا لەشکەرەکێ زێدە بو دەڤەرێن کوردی.

بزاڤا کوردی سەرکەفتنەکا باش بدەستڤەئینا دەمێ باژێرێ ئامەد(دیاربەکر) گرتی، بەلێ ئەڤ سەرکەفتنە بەردەوام نەبوو، و لەشکەرێ تورکی د ماوەکێ کورت دا ٔشتی ئاخا سوریێ بو کارێن خو یێن لەشکەری بکارئینای، تورك شیان هێزەکا لەشکەری ب رێکا سوریێ پشت ئامەدێ جێگیربکەت، ژبلی ڤی چەپەری هێرشێن تورکان ل چەپەرێن دی د بەردەوام بوون، گرانیا هێرششا لەشکەرێ تورکی لسەر ئامەدێ شێخ سەعید نەچارکر لەشکەرێ خو ژ ئامەدێ ڤەکێشیت پشتی گەلەك شەرا هێزا تورکی شیا گەلەك دەڤەران کونترول بکەت ژ وان ژی (مێردین ، خەرپت ، ئەرغەم) هەتا بنگەهێ شێخی ژی ل لیچ و دوماهیکێ ژی شێخ سەعید ل نیسانا (١٩٢٥)ێ دەستەسەرکر، شێخ دگەل چەند هەڤالێن وی پێشکێشی دادگەها لەشکەریا بناڤێ (دادگەها سەربەخویێ) کر، و ئەڤێ دادگەهێ حوکمێ سێدارەدانێ دانا سەر وی و هەڤالێن وی، و ل ٢٩ی خزیرانا (١٩٢٥)ێ بریارا سێدارەدانێ هاتە جێ بەجێ کرن شێخ سەعید دگەل (٤٨) سەرکردە و کەسایەتیێن کورد سێدارە دان.

وێنەیێ شێخ سەعیدێ پیران

شێخ سەعیدێ پیران

ليستا سەرچاوە و ژێدەران

١- صلاح محمد سليم محمود، دیرۆکا کوردان یا هەڤچەرخ ب دیتنەکا زانستی، (دهوك: ٢٠١٨).

٢- سروة اسعد صابر، كوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤ – ١٩٢٦، دراسة سياسية وثائقية، (اربيل، ٢٠٠١).

٣- موسەدەق توفی، سالێن پەنابەریێ ژ ژیانا ئیحسان نوری پاشای، چاپا دوویێ، (دهۆك: ٢٠١٧).

٤- ئەرشەد حیتۆ، کوردولوجی، چ ٤، چاپخانا هاوار، (دهوك:٢٠١٨).

٥- شۆرشی شێخ سەعیدی پیران (١٩٢٥) لە بەلگەنامە نهێنیەکانی حکومەتی فەرەنسادا، وەرگێران و پێشەکی و پەراوێز: نەجاتی عەبدوللا، پێشەکی: جەبار قادر، (هەولێر: ٢٠١٣).